

STRESZCZENIE

Po 1945 roku kultura i literatura niemieckojęzyczna na terenach przyznanych w ramach układu w Poczdamie Polsce uległa stopniowo zapomnieniu i przez długie dziesięciolecia wręcz wyparci. Wprawdzie środowiska wypędzonych próbowały dalej ją podtrzymywać, ale ich działalność była fragmentaryczna i skupiona na pisarzach na stałe związanych z danym regionem/miastem czy ideologicznie nośnym motywem. W ten sposób wielu twórców pochodzących z dawnych terenów niemieckich, w tym z Górnego Śląska, popadło w zapomnienie. Sytuacja ta stanowiła impuls do powstania pracy poświęconej urodzonemu i dorastającemu w Bytomiu Alfredowi Heinowi (1894–1945). Nie doczekał się on bowiem nigdy obszerniejszego ujęcia monograficznego.

Niniejsza praca doktorska postawiła sobie za cel zapewnienie luki badawczej w literaturoznawstwie niemieckojęzycznym i stanowi próbę stworzenia pierwszej monografii twórczości wywodzącego się z Bytomia pisarza, skoncentrowaną na jego utworach prozatorskich, sposobie narracji oraz paralelności twórczości i życia pisarza. Realizacja tego zamierzenia nastąpiła poprzez analizę faktów z życia autora, ich autobiograficznych i biograficznych zapisów oraz porównanie ich z poruszaną tematyką, doбором strategii narracyjnych i reprezentatywnością ówczesnych dyskursów literackich. Ważnym aspektem ujęcia biograficznego jest wpływ miejsca pochodzenia (Górnego Śląska, miasta Bytomia) na kształtowanie się tożsamości pisarskiej Heina, na jego recepcję dyskursów literacko-kulturowych, przemieszczanie się z przestrzeni peryferyjnej do Berlina jako centrum. Pochodzenie i droga życiowa pisarza kształtują również jego subiektywną perspektywę, z której postrzega świat i modeluje narracyjnie rzeczywistość swoich utworów.

Niniejsza dysertacja została podzielona na cztery rozdziały, które poprzedza wstęp; opatrzona jest podsumowaniem i bibliografią. Potrzeba jej powstania oraz założenia teoretyczne wykorzystane w trakcie analizy nakreślono we wstępie. Podkreślono, że pamięć o Alfredzie Heinie zaczęła zanikać po jego wczesnej śmierci, a tematyka dzieł nie znalazła w nowej powojennej rzeczywistości należytego zainteresowania, zarówno wśród czytelników, jak i krytyków literackich. Przedstawiono również podstawę teoretyczną analizy, która wychodząc od znaczenia perspektywy i jej wpływu na opisywaną rzeczywistość skupia się na roli narratora i związanych z nim zależnościach przestrzennych. Punkt wyjścia do analizy i interpretacji stanowią m.in. typologia sytuacji narracyjnych Franza Karla Stanzla, koncepcja narracyjna Gérarda Genette'a i bazujące na definicji Mieke Bal pojęcie fokalizacji oraz teorie

przestrzenne Michela Foucaulta i Henriego Lefebvre'a. Rozdział pierwszy tworzy szczegółową biografię Alfreda Heina, która opiera się na dostępnych wspomnieniach, listach i zapiskach autora zgromadzonych w Deutsches Literaturarchiv Marbach (Niemieckim Narodowym Archiwum Literatury w Marbach) oraz nielicznych tekstach prasowych i wzmiankach w leksykonach. Na ich podstawie udało się odtworzyć życiową drogę Heina, która wiodła ze Śląska przez front zachodni I wojny światowej, Królewiec, Halle (Saale) i Berlin. W jej trakcie autor mógł poznać miejscową rzeczywistość i wzbogacić swoją perspektywę, z której postrzega i opisuje świat. Zebrane doświadczenia znajdują odzwierciedlenie w dziełach Heina, których charakterystyce historyczno-literackiej poświęcony jest rozdział drugi. Podzielono go na obszary twórczości pisarza, w ramach których nakreślono tematykę i motywy występujące w utworach lirycznych, przybliżono treść i najważniejsze problemy dzieł prozatorskich, odniesiono się do działalności dziennikarskiej i wątków propagandowych z okresu narodowego socjalizmu. Zebrane i zestawione informacje pozwoliły stworzyć pierwsze możliwie pełne kompendium dorobku Alfreda Heina. Dwa kolejne rozdziały stanowią analizę wybranych utworów prozatorskich pisarza i zarazem odbicie dwóch światów kreowanych przez niego na podstawie własnych doświadczeń i obserwacji. Przedstawiony w rozdziale trzecim świat wojny opiera się na przestrzeni frontu, która w znaczący sposób – zgodnie z koncepcją Lefebvre'a – wpływa na postępowanie, relacje i myślenie żołnierzy. Skłania ich także do poszukiwania definiowanego w różny sposób dobra jako przeciwwagi do cierpienia i nędzy, których są uczestnikami. W rozdziale czwartym ukazany został świat po wojnie. Stanowi on nową rzeczywistość, w której ludzkość zmagając się z konsekwencjami niszczycielskiego konfliktu powinna odnaleźć utracony pokój i sens życia. Alfred Hein proponuje odrzucenie zindustrializowanego postępu na rzecz powrotu do tradycyjnych wartości opierających się na kontakcie z naturą, wierze i silnej roli uczuć płynących z relacji pomiędzy kobietą i mężczyzną.

Zebrane w niniejszej pracy informacje i przeprowadzona analiza pozwalają odpowiedzieć twierdząco na postawione we wstępie pytanie o wpływ śląskiego pochodzenia pisarza na jego twórczość. Widoczny jest on szczególnie w odrzuceniu ślepej chęci zysku i krzywdzącego innych egoizmu, z którymi Hein zetknął się już w Bytomiu. Wspomniane żądze zdaniem pisarza objawiły się najtragiczniej podczas I wojny światowej, dlatego wzywa on do powrotu do tradycji i rozwijania życia wewnętrznego. Wartości te wyniósł on ze swojego domu rodzinnego, który w surowej śląskiej rzeczywistości stanowił bezpieczne środowisko dla rozwoju jego artystycznych skłonności. Wykształcony w młodości podział świata Alfred Hein przenosi na rzeczywistość kreowaną w swoich utworach prozatorskich opisując przestrzenie

przyjazne i wrogie człowiekowi. W celu podkreślenia ich odmiennych charakterów używa różnych perspektyw i technik narracyjnych, które wpływać mogą na czytelnika, kształtując u niego sugerowane przez narratora odrzucenie egoizmu i niepohamowanego pędu do kariery, zysku oraz z drugiej strony aprobatę bliskich autorowi środowisk, postaw i myśli. Na podstawie analizy można stwierdzić ponadto, że perspektywa, z której przedstawiana jest rzeczywistość w utworach Heina zależy od opisywanych przestrzeni i realizowana jest zarówno dzięki różnym typom narracji, jak i w ramach zmiennych rodzajów focalizacji. Aby podkreślić dystans do trudnych przeżyć wojennych i możliwie obiektywnie przedstawić realia frontu, Hein łączy focalizację zerową właściwą narratorowi auktorialnemu z focalizacją wewnętrzną opierającą się na przeżyciach i spostrzeżeniach postaci. Za ich pośrednictwem przekazuje własne myśli i uczucia, które nie zakłócają całościowego obrazu przestrzeni frontu. Zastosowanie narracji pierwszoosobowej do przedstawienia powojennej rzeczywistości odzwierciedla z kolei subiektywną perspektywę autora, w ramach której dokonuje on oceny świata i wybiera bliskie sobie przestrzenie. Pozwalają mu one skupić się na intensywnym przeżywaniu pozytywnych emocji płynących z obcowania z naturą, kontemplacji wiary i bliskości ukochanej osoby.

SUMMARY

The German culture and literature in the area given to Poland by Potsdam Agreement was gradually being forgotten and later being suppressed. Although the circles of expellees tried to maintain it, their activity was fragmentary and focused mainly on writers permanently connected with a given region or city or an ideologically appealing motive. That is why many authors from the former German territories, including Upper Silesia, fell into oblivion. Above mentioned facts were the motivation to create a work on Alfred Hein (1894-1945) who was born and raised in Bytom, and was never presented in an extensive monography.

This dissertation aims to fill the research gap in German study of literature and it is an attempt to create the first monography of works written by the author from Bytom. It is focused on his prose works, the manner of narration and the parallelism of his work and life. This was achieved through the analysis of facts from the author's life, their autobiographical and biographical records and their comparison with the discussed subjects, the selection of narrative strategies as well as the character of literary discourses of that time. An important aspect of the biographical approach is the influence of his place of origin (Upper Silesia, the city of Bytom) on the formation of Hein's writing identity, on his reception of literary and cultural discourses, and on his movement from peripheral space to Berlin as a center. The writer's origin and life path shape also his subjective perspective on how he perceives the world and how he models the reality of his works by narration.

The following thesis is divided into four chapters, preceded with an introduction and is provided with summary and reference list. The reason for its creation and the theoretical assumptions used in the analysis are explained in the introduction. It is emphasized that the memory of Alfred Hein began to fade after his early death, and that the subject of his works did not find a proper interest in the new post-war reality, both among readers and literary critics. The theoretical basis of the analysis is also presented. Starting from the significance of the perspective and its impact on the described reality, the analysis focuses on the role of the narrator and related spatial dependencies. The starting points for analysis and interpretation are among others, the typology of narrative situations by Franz Karl Stanzel, the narrative concept by Gérard Genette, the concept of focalization based on Mieke Bal's definition as well as the spatial theories by Michel Foucault and Henri Lefebvre. In the first chapter the detailed biography of Alfred Heine is presented. It is based on the available memoirs, letters and notes of the author collected in Deutsches Literaturarchiv (German Literature Archive) in Marbach, and on the small number of press releases and lexicon notes. On the basis of them, it was possible to reconstruct the life

path of Hein leading from Silesia through the Western Front of the First World War, Königsberg, Halle (Saale) and Berlin. During the journey the author was able to know the local reality and enrich his perspective from which he perceives and describes the world. The gathered experience is reflected in Hein's works whose historical and literary characteristics are the main parts of the second chapter. Moreover, the areas of the writer's work are there presented which depict the subject and the motives presented in the lyric works. The plot and the most important problems of prose works were introduced. Finally, the journalistic activity and the propaganda motives from the era of National Socialism were also described. The information gathered and compiled allowed to create the first possibly complete compendium of Alfred Hein's works. The next two chapters are the analysis of writer's selected prose works and, at the same time, a reflection of the two worlds created by him on the basis of his own experiences and observations. The world of war, presented in the third chapter, is based on the space of front. According to the concept of Lefebvre, the front space affects the behaviour, the relations and the way of thinking of soldiers. It also induces them to seek the good, defined in various ways, as counterpoise to suffering and misery in which they participate. The fourth chapter portrays the world after the war. It is the new reality in which the humankind struggling with the consequences of the devastating conflict should regain lost peace and the meaning of life. Alfred Hein suggests rejecting industrialized progress in order to return to the traditional values based on the contact with the nature, the faith and the strong role of feelings between man and woman.

The collected information and the conducted analysis allow to confirm the influence of the writer's Silesian origin on his works. It is particularly visible in the rejection of the uncontrolled greed and harmful egoism that Hein already encountered in Bytom. According to Hein, the above-mentioned desires were most tragically manifested during the First World War, which is why he calls for a return to tradition and the development of inner life. The author took those values from his family home, which in the harsh Silesian reality was a safe environment for the development of his artistic inclinations. The division of the world developed in youth is transferred to the reality of his prose works through description of the space which is friendly or unfriendly to human. In order to emphasize the different character of those spaces, Alfred Heine uses different perspectives and narrative techniques that may influence the reader, shaping in him the rejection of selfishness and unrestrained rush for success and profit and, on the other hand, the approval of the attitudes and values important to the author. In addition, the analysis shows that the perspective used to present the reality in Hein's works depends on the

described space and is realized by different types of narration as well as changing types of focalization. Hein combines zero focalization, which is typical of an auctorial narrator, with internal focalization based on experience and observation of characters in order to emphasize the distance from the difficult war experience and to present the reality of front in an objective way. He transfers his own feelings and thoughts via experience and observation of his characters which do not disturb the overall picture of the frontal space. The use of first-person narration to describe the post-war reality may reflect the subjective perspective of the author which is used to assess the world. That is why he chooses the spaces close to him which allow him to focus on the intense experience of positive feelings resulting from communing with nature, contemplation of faith and the proximity of the beloved person.